

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

Περὶ τῆς Εὐδαιμονίας.

Διάφοροι ἀμφισβητήσεις ἔγιναν περὶ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὴν σήμερον ἀπέκρηξις γίνεται, καὶ θέλουν γίνεσθαι, ἐνόσασθαι οἱ ἄνθρωποι κρίνουν περὶ τῆς ἀληθινῆς εὐτυχίας τῶν κατὰ τὴν ἀτακτον ὁρμὴν τῶν ἰδίων παθῶν. Εἰς τρία γενικῶς εἶδη ζωῆς περιορίζουν τὴν εὐδαιμονίαν, εἰς τὴν πολιτικὴν, εἰς τὴν φιλοσοφικὴν, καὶ εἰς τὴν ἀπολαυστικὴν (1). Τὰς περὶ εὐδαιμονίας ὁμῶς διαφόρους γνώμας θέλομεν τὰς ἀναφέρειν ὡς ἂν ἡ χρεία τὸ καλεῖ τῶρα δὲ ἅς ἐξετάσωμεν τὰ εἶδη τῶν ἀγαθῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ εὐδαιμονία συνίσταται.

Τὸ ἀγαθὸν λοιπὸν ἔμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ἢ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς, ἐσωτερικῶς ἢ εἰς τὰ περὶ ἡμᾶς, ἐξωτερικῶς. Πρῶτον εἶδος τοῦ ἀγαθοῦ

(1) Ἀριστοτέλ. Ἠθικ. Εὐδημ. Κεφ. 6.

Θοῦ εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μᾶς τελειοποιεῖ, καὶ τοῦτο στέκει εἰς τὴν γύμνασιν τῆς ἀρετῆς, καὶ λέγεται κυρίως οἰκεῖον ἀγαθόν· τὸ δὲ εἰς τὰ περιῖ ἡμᾶς θεωρούμενον, ἐξωτερικόν.

Ἡ ἀληθῆς εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται ἀναμφιβόλως ἀπὸ τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ τελείου καὶ ἄκρου ἀγαθοῦ, ὅσον εἶναι δυνατόν εἰς τὴν θνητὴν ταύτην ζωὴν· ἀλλὰ τὸ ἀγαθὸν τοῦτο στέκει, ὡς εἶπαμεν, εἰς τὴν τελειοποίησίν μας· τελειοποιήσεις δὲ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἢ μετὰ λόγου ἀρετὴ· συμπεραίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ ἀληθῆς εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται ἀπὸ τὴν ἀρετὴν (1). Ὁ ἐνάρετος βέβαια γνωρίζει τὸν Θεὸν, Κύριον ὑπέρτατον κατὰ πάντα, ἄπειρον εἰς τὴν σοφίαν καὶ ἀγαθότητα· πράττει μὲ ἠδονὴν τὸ καλόν· ζῆ πρεπόντως εἰς τὴν λογικὴν αὐτοῦ φύσιν, καὶ συμφώνως μὲ τὴν θείαν βούλησιν· αἱ πράξεις του δὲν προέρχονται δουλικῶς ἀπὸ φόβον τιμω-

(1) Δοκεῖ δ' ὁ εὐδαίμων βίος κατ' ἀρετὴν εἶναι. (Ἀριστοτέλ. Ἠθικ. Βιβλ. ι. Κεφ. β. — Εἴη ἂν εὐδαιμονία ζωῆς τελείας κατὰ ἀρετὴν τελείαν (ὁ αὐτός):

μωριῶν, οὔτε ἀπὸ ἐλπίδ᾽ ἀβραβείων, ἀλλ' ἀπὸ μόνην τὴν αἴσθησιν τοῦ καλοῦ καὶ τὴν εἰς αὐτὸ εἰλικρινῆ ἀγάπην. Οὗτος λοιπὸν, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἀπολαμβάνει ἀληθινὴν ἡδονὴν, καθάραν καὶ ἀμετάβλητον· ἐξεναντίας δὲ, ὁ μὴ ἐργαζόμενος τὴν ἀρετὴν, εἶναι κακοδαίμων, φοβεῖται δυστυχίαν ἀπὸ τὰς πράξεις του, ἐλέγχεται ἀπὸ τὴν συνείδησιν, τρέμει τὰ μετὰ θάνατον. Τοιοῦτον λοιπὸν ἄνθρωπον τίς ἤθελεν ὀνομάσειν εὐδαίμονα; Καὶ εὐδαίμονία εἶναι φύσει πολέμια καὶ ἀσυμβίβαστα.

Ἀπὸ δὲ τὰ περὶ ἡμᾶς ἀγαθὰ, ἄλλα εἶναι τῆς τύχης, καὶ ἄλλα τοῦ σώματος. Ἐκ τῶν ἀγαθῶν τῆς τύχης, τὰ ὅποια κυρίως πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν εἰς τὴν θεῖαν Πρόνοιαν, εἶναι τὰ πλούτη, αἱ τιμαί, οἱ φίλοι, κ. τ. λ. Ταῦτα δὲ πάντα ἀποβλέπουσι τὴν ἐξωτερικὴν μας κατάστασιν, καὶ οὐδὲ εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν μας. Δὲν ἐμποδίζουν ὅμως τὴν ἀπόλαυσιν τῆς εὐδαιμονίας, ἀλλὰ μάλιστα συντρέχουσι καὶ πρὸς αὐξήσιν αὐτῆς, ὅταν τὰ μεταχειρίζομεθα ἐναρέτως, ἢ γουσι κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ· καθ' ἑαυτὰ
τὰ

καὶ δὲ ἀδύνατον νὰ καταστήσωσι τὸν ἀνθρώ-
 ποι· εὐδαίμονα, διότι δὲν εἶναι εἰς τὴν ἐξου-
 σίαν μας, δὲν εἶναι ἀχώριστα ἀπὸ ἡμᾶς· πρὸς
 τούτοις, δίδονται πολλάκις, ὡς ἔτυχε, καὶ εἰς
 αὐτοὺς τοὺς κακοὺς· ὥστε ἡ ἀπόλαυσις των
 δὲν εἶναι σταθερά, οὔτε ἡ ἡδονή των καθαρά,
 οὔτ' εἰς τὸ παρὸν οὔτ' εἰς τὸ μέλλον. Διὰ νὰ
 διακρίνωμεν τὴν ἀληθινὴν εὐδαιμονίαν, πρέπει
 νὰ θεωρῶμεν τὸ παρελθὸν αὐτῆς, τὸ παρὸν,
 καὶ τὸ μέλλον. Ἄς συγκρίνωμεν δύο ἀνθρώ-
 πους, τὸν ἕνα εὐτυχῆ κατὰ τὰ ὑλικὰ ἀγαθὰ
 τῆς ζωῆς, δοσμένον ὅμως εἰς ἐλαττώματα καὶ
 κακίας· τὸν ἄλλον πτωχὸν εἰς τὰ ἐξωτερικὰ
 ἀγαθὰ, πλουσιώτατον ὅμως ἀπὸ ἀρετῆν. Εἰς
 τὸν κακὸν πλούσιον καμμίαν ἡδονὴν δὲν ἀφίνει
 ἡ ἀπόλαυσις τῶν παρελθόντων καὶ ἡ μνήμη
 τῶν κακιῶν, ἐξ ἐναντίας δὲ μάλιστα ἡ ψυχὴ
 τε καταθλίβεται ἀπὸ τὴν συνείδησιν, καὶ δὲν
 ἐμπορεῖ νὰ αἰσθανθῆ κανὲν μέρος τῆς παρελ-
 θούσης ἡδονῆς. Τὰ παρόντα ὁμοίως ἐλαττώ-
 ματα τὸν κατασπαράττουσιν μὲ τὴν ἀνησυχίαν
 τῆς ψυχῆς, τὴν ἀχώριστον σύντροφον τῆς ἀ-
 μαρτίας· ἀηδία, θυμοί, ταραχαί, φόβοι πε-
 ρὶ τῶν παρόντων, ἀνησυχία καὶ τρόμος περὶ
 τῶν

τῶν μελλόντων, ἰδοὺ ἢ οὐσία τῆς φαινομένης λαμπρᾶς εὐτυχίας του. Ἐξεναντίας, πόσῃν χαρὰν ἀπολαμβάνει ὁ ἐνάρετος, ἐνθυμούμενος τὰς παρελθούσας πράξεις του, βλέπων τὰς παρούσας, καὶ συλλογιζόμενος τὰ μέλλοντα! Ὁ κακὸς τρέμει τὸν θάνατον, διότι βλέπει εἰς αὐτὸν παντελεῖαν στέρησιν τῶν γηίνων, καὶ φοβερὰς ἀπειλὰς περὶ τῶν μελλόντων. ὁ ἐνάρετος τὸν βλέπει μακρόθεν μὲ ἱερὸν φόβον, τὸν προσμένει ὅμως ἀταράχως καὶ μὲ πεποίθησιν, ὅτι κόπτων τὴν σειράν τῆς παρουσίας εὐδαιμονίας του, θέλει τὸν μεταβιβάσειν εἰς ἐκείνην τὴν τελείαν καὶ ἀτελεύτητον.

Ἄς ἀνοίξωμεν τὰ χρονικά τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, ἄς διέλθωμεν τὰς αὐτοκρατορίας τοῦ Τιβερίου, τοῦ Κλαυδίου, τοῦ Καλλιγούλα καὶ ἄλλων τοιούτων δυναστῶν. ἄς θεωρήσωμεν τὴν τύχην τῶν αὐλιγῶν, οἱ ὅποιοι ἀπόκτησαν τοσαύτην ἰσχὺν καὶ εὐνοίαν πλησίον τῶν μοχθηροτάτων ἐκείνων τυράννων. κανένα δὲν θέλομεν εὐρεῖν εὐτυχῆ. Κανείς, δὲν λέγω ἐνάρετος, ἀλλ' ὅπως οὖν λογικὸς, δὲν θέλει ἐπιθυμήσειν γὰ ἦτον ὅμοιος μὲ αὐτούς, οὔτε θέλει φθονήσειν τὴν τύχην των, ὅταν ἐξετάσῃ τὴν

τὴν ζωὴν των. Ἄς θεωρήσωμεν ἓνα μόνον ἐξ αὐτῶν, τὸν Τιβέριον λέγω, τὸν τύραννον τῆς πατρίδος του, τὸν ἄπληστον αἰμοβόρον τῶν ὑπηκόων του, τὸν προστάτην τῶν ἀχραιοτάτων ἀνθρωπαρίων, τὸ ἀνδράποδον τῶν φαυλοτάτων πορνῶν· ἔδὲ παραμικρὸν ἴχνος εὐδαιμονίας δὲν βλέπομεν εἰς τὴν διεφθαρμένην τε ζωὴν. Ὅλοι οἱ Ἱστορικοὶ μᾶς τὸν παραστένουσιν τόσον σκληρῶς βασανιζόμενον, ὥστε τοῦ φαίνεται ὅτι βλέπει ἔμπροσθεν του ἀνεωγμένον τὸν Τάρταρον, καὶ τὰς τιμωρητικὰς Ἐρινύας νὰ τὸν φοβερίζωσιν· ὁ νοῦς του ἀποπλανημένος, δὲν αἰσθάνεται ποσῶς ἠδονὴν, οὔτε εἰς τὰ θεάτρα, οὔτε εἰς τὴν λαμπρὰν πομπὴν τῶν πανηγυρῶν· αἱ σκληραὶ ταραχαὶ τῆς ψυχῆς τὸν βασανίζουν ἐλεεινῶς πάντοτε. Τί λοιπὸν ἄλλα δυστυχέστερον παρὰ τὴν τοιαύτην κατάστασιν; Ἐξεναντίας δὲ, ὅστις ἀγαπᾷ καὶ ἐργάζεται τὴν ἀρετὴν, ὅχι μόνον εὐδαιμονεῖ διὰ τὴν βεβαίαν ἐλπίδα τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς ταύτην τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν ἀπολαμβάνει, ὅσῃν εὐδαιμονίαν ἐμποροῦν ἄνθρωποι θνητοὶ νὰ ἀπολαμβάνωσιν. Ἐλεύθερος ἀπὸ τῆς κακίας, καὶ καθαρὸς τὴν συνείδησιν, μετα-

χει-

χειρίζεται φρονίμως τὰ ἀγαθὰ τῆς παρούσης ζωῆς, καὶ ὑποφέρει ἡσυχῶς τὰς ταλαιπωρίας τῆς. Ἐκ τούτων λοιπὸν συμπεραίνεται ἀναντιρρήτως ὅτι ἡ ἀληθὴς εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου στέκει εἰς τὴν σταθερὰν γύμνασιν τῆς ἀρετῆς.

Βλέπομεν πολλάκις ἐναρέτους ἀνθρώπους νὰ δυστυχῶσι, καὶ ἐξεναντίας κακοὺς νὰ εὐτυχῶσιν. Ἡ εὐτυχία ὅμως διαφέρει ἀπὸ τὴν εὐδαιμονίαν, καὶ ἡ ἐπιβλαβὴς ἡδονὴ ἀπὸ τὴν ἀβλαβῆ. Ὁ εὐτυχὴς δὲν εἶναι καὶ εὐδαίμων. τῆς τύχης, τὰ ἀγαθὰ, κατὰ τὰ ὅποια συνηθίζουσι οἱ ἄνθρωποι νὰ μετρῶσι τὴν εὐτυχίαν, καθ' ἑαυτὰ δὲν κάμνουν τὸν ἄνθρωπον εὐδαίμονα. Ὅθεν δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν τὴν λεγομένην εὐτυχίαν μὲ τὴν εὐδαιμονίαν, οὔτε τὴν δυστυχίαν μὲ τὴν κακοδαιμονίαν. Ἐμπορεῖ τις νὰ ἔχη πλοῦτον, ἐξουσίαν, καὶ ἄλλα ποιαῦτα τῆς τύχης ἀγαθὰ, καὶ μ' ὅλα ταῦτα νὰ πάσχη ἀηδίαν ἀπὸ τὴν κατάχρησιν, νὰ τυραννῆται ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπον ταραχὴν τῶν παθῶν, καὶ νὰ βασανίζεται ἀπὸ τὴν ἀνησυχίαν τῆς συνειδήσεως. Ἐμπορεῖ ἐξεναντίας, στερημένος τῶν τυχηρῶν ἀγαθῶν, ἢ καὶ πάσχων ἐναν-

ἔφαρτίας προσβολὰς τῆς τύχης, νὰ ζῆ ἀτάραχος εἰς τὸν ἑαυτόν του. Ἡ ἀληθὴς λοιπὸν εὐτυχία καὶ δυστυχία δὲν στέκει εἰς τὴν ἀπολαυσιν ἢ στέρησιν τῶν ἀγαθῶν τῆς τύχης, ἀλλ' εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ψυχῆς. Ἐπιβλαβῆς δὲ ἡδονὴ λέγεται ἐκείνη, ἡ ὁποία προξενεῖ ἀηδίαν καὶ λύπην, ἢ καταντᾷ εἰς ἀηδίαν. Ἀβλαβῆς ἡδονὴ ἐξεναντίας εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία οὔτε ἀηδίαν ἔχει ἢ λύπην, οὔτε εἰς ἀηδίαν καταντᾷ καὶ τοιαύτη εἶναι ἢ ἐκ τῆς ἀρετῆς ἡδονή. ποτὲ δὲν ἐμπορεῖ νὰ καταντήσῃ οὔτε εἰς λύπην οὔτε εἰς ἀηδίαν. Τίς λοιπὸν δὲν θέλει στοχάζεσθαι τὸν ἑαυτόν του εὐδαιμόνα, ἂν ἀπολαμβάνῃ ἡδονὴν ἀδιάκοπον καὶ πάσης λύπης ἐλευθέραν; Τίς ἐπιθυμῶν τὴν εὐδαιμονίαν του, δὲν θέλει ζητήσῃ κατὰ πάντα τρόπον νὰ φθάσῃ εἰς τοιαύτην κατάστασιν; Ἀλλ' οἱ πλείότεροι ζητοῦν ἐκεῖνα τὰ ἀγαθὰ, ἐκ τῶν ὁποίων λαμβάνουν ἐπιβλαβῆ ἡδονήν, καὶ καταντοῦν εὐθύς κακοδαίμονες, ἐνῶ φαντάζονται ὅτι εἶναι εὐδαιμονέστατοι· συγχέουν τὴν εὐδαιμονίαν μὲ τὴν ἐπίπλαστον εὐτυχίαν, ὅσοι ζητοῦν τὸ κατ' ἐπιφάνειαν ἀγαθόν· τέλος πάντων ἔρχεται καιρὸς καὶ αἰσθάνονται ὅτι

ὅτι ἦσαν ἠπατημένοι. Εἶναι βέβαιον ὅτι τὰ
 τυχερὰ ἀγαθὰ συντρέχουν εἰς εὐδαιμονίαν, ὅ-
 ταν καλῶς τὰ μεταχειρίζομεθα, ἀλλ' ἡ καλὴ
 αὕτη μεταχείρισις, εἶναι ἔργον τῆς ἀρετῆς·
 ἀλλ' ὄχι τῆς τύχης.

Περὶ τῆς εὐδαιμονίας καὶ περὶ τῆς φύ-
 σεως τοῦ ἀγαθοῦ ἔγιναν πολλαὶ ἀμφισβητή-
 σεις μεταξύ τῶν Στωϊκῶν καὶ Περιπατητικῶν.
 Οἱ Στωϊκοὶ ἐφρόνουν ἀγαθὸν μόνον τὸ ὀρθὸν
 καὶ τίμιον, καὶ εὐδαιμονίαν τὴν ἡσυχον καὶ
 ἀτάραχον ζωὴν· οἱ Περιπατητικοὶ ἀριθμοῦσαν
 εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀγαθῶν καὶ τὸ ὠφέλιμον
 καὶ τὸ ἡδύ, ὅθεν τὰ ἐσοχάζοντο ὡς μέρη τῆς
 εὐδαιμονίας· οἱ Στωϊκοὶ ὅμως ἔπεσαν εἰς κα-
 τήρησιν, καὶ κατήντησαν νὰ ἐκλαμβάνωσι
 τὴν ἀναισθησίαν διὰ εὐδαιμονίαν· ὥστε πρέε-
 πει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οἱ Περιπατητικοὶ ἐ-
 φρόνουν ὀρθότερα περὶ τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαι-
 μονίας, ὡς καὶ περὶ τῆς ἀρετῆς, θεωροῦντες
 τὴν πρώτην εἰς τὴν τελείαν καὶ μετὰ λόγου
 γύμνασιν τῆς δευτέρας. Ὄρθον δὲ λέγεται,
 ἢ, τι ἔχει λόγον ἐπιστηριζόμενον εἰς τὴν ἀδιά-
 ῥητον καὶ ἀπταιστον κρίσιν τοῦ Λογικοῦ. Τί-
 μιον; ὅ, τι εἶναι πρέπον εἰς τὰς περιστάσεις
 καὶ

καὶ σύμφωνον μὲ τὸ φυσικὸν δικαίωμα. Ὠφέλιμον, ὅ,τι συμβάλλει εἰς τελειοποίησίν μας, ἢ τῶν περὶ ἡμᾶς πραγμάτων. Ἡδὺ τέλος πάντων λέγεται, ὅ,τι μᾶς προξερεῖ εὐθυμίαν. Τὰ τέσσαρα ταῦτα εἶδη τῶν ἀγαθῶν διαφέρουν συναλλήλως, ποσῶς ὅμως δὲν ἀντιμάχονται, ἀλλὰ μάλιστα καὶ συνέρχονται εἰς πᾶσαν ἐνάρητον πράξιν. Δὲν γίνεται βέβαια καμμία τοιαύτη πράξις, ἢ ὅποια νὰ μὴν ἦναι ὀρθή, τιμία, ἠδεῖα, καὶ ὠφέλιμος· ἕκαστον δὲ τῶν τεσσάρων τούτων ἀγαθῶν περιέχει τὰ ἄλλα τρία, ἂν μόνον λέγοντες Ὠφέλιμον καὶ Ἡδὺ, ἐννοῦμεν τὴν ἀληθινὴν ὠφέλειαν καὶ ἠδονὴν, αἱ ὅποια εἶναι συνδεδεμέναι μὲ τὴν ἀρετὴν. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ κρίνωμεν τὰ τοιαῦτα ἀγαθὰ κατὰ τὰς προλήψεις καὶ τὰς περὶ αὐτῶν ψευδεῖς ιδέας τῶν ἀνθρώπων.

Ἄρετὴ τελεία εἶναι, ὡς καὶ ἄλλοτε εἶπαμεν, τὸ νὰ πράττη ὁ ἄνθρωπος τὸ καλόν, διότι εὐρίσκει αὐτὸ σύμφωνον μὲ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ μὲ τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ. (1)

Πα-

(1) Τὰ δὲ κατὰ τὰς ἀρετὰς γινόμενα, οὐκ εἰὴν αὐτῆπως ἔχη, δικαίως ἢ σωφρόνως πράττεται, ἀλλὰ
καὶ

Παύει λοιπὸν νὰ ἦναι ἐνάρητος, ὅς τις ἀπὸ φόβου τιμωρίας πράττει τὸ καλόν, ἢ ἀποφεύγει τὸ κακόν, διότι ὁ τοιοῦτος δὲν παραστένει εἰς τὸν ἑαυτόν του τὴν πράξιν ὡς καλὴν ἢ κακὴν, οὐδὲ ἔχει ἄλλον λόγον παρὰ τὸν φόβον τῆς τιμωρίας. Ὅθεν δὲν μισεῖ τὴν κακὴν πράξιν, ἀλλὰ τὴν ἐξ αὐτῆς τιμωρίαν, τὴν ὁποίαν ἂν ἐμπορεῖ ν' ἀποφύγη, δείχνει ὅτι ἔχει θέλησιν καὶ πράξῃ τὸ κακόν. Ὁμοίως ὅταν πράττη τὸ καλόν ἀπὸ μόνην ἐλπίδα βραβείων κινούμενος, δείχνει ὅτι ἠθέλε τὸ καταφρονήσειν, ἂν δὲκ ἠλπιζέ βραβεῖα. Πρέπει λοιπὸν νὰ παρατηρῶμεν ὅλας ταύτας τὰς περιστάσεις, διὰ νὰ διακρίνωμεν τὴν ἀληθινὴν καὶ ἐλευθέραν ἀρετὴν ἀπὸ τὴν ψευδῆ καὶ δουλικήν.

Οἱ Ἐκκλησιαστικοὶ θεωροῦν τρία εἶδη τοῦ θεοῦ φόβου· πρῶτον τὸν Δουλικόν· δεύτερον
τὸν

καὶ εἴαν ὁ πράττων πως ἔχων πράττη· πρῶτον μὲν, εἴαν εἰδώς· ἐπειτ', εἴαν προαιρούμενος, καὶ προαιρούμενος δι' αὐτὰ· τὸ δὲ τρίτον, καὶ εἴαν βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχων πράττη. (Ἀριστοτέλ. Ἠθικ. Βιβλ. β'. Κεφ. γ')

τὸν Υἱὸν καὶ τρίτον τὸν προερχόμενον ἀπὸ τῆν φρικώδη θεωρίαν τῆς τιμωρίας καὶ τῆς ἀμαρτίας. Δουλικὸς φόβος Θεοῦ εἶναι, ὅταν τις φοβῆται τὴν αἰώνιον κόλασιν, καὶ ἐκ τούτου ἀποφεύγῃ τὴν ἀμαρτίαν. Υἱὸς, ὅταν τις πράττῃ τὸ καλὸν καὶ ἀποφεύγῃ τὴν ἀμαρτίαν, φοβούμενος μὴ παραπικράνῃ τὸν Θεόν, τὸν οὐράνιον του πατέρα. Ἀπὸ τὰ τρία ταῦτα εἶδη τοῦ Θεοῦ φόβου ὁ δεύτερος καὶ ὁ τρίτος χωρὶς ἀμφιβολίαν εἶναι οἱ λογικώτεροι καὶ δικαιότεροι, διότι εἰς αὐτοὺς δὲν θεωρεῖται θέλησις ἀμαρτίας, ἐνῶ ὁ φοβούμενος δουλικῶς τὸν Θεόν δείχνει ὅτι ἔχει θέλησιν νὰ πράξῃ τὸ ἀποῖον ἀποφεύγει κακόν. Ὁμοίως λέγομεν καὶ περὶ τῆς ἐλπίδος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Ἄν ἡ ἐλπίς τῶν βραβείων ἐκείνων δὲν ἐξαιρῆ τὴν θέλησιν τοῦ ἀμαρτάνειν, τοιαύτη ἐλπίς εἶναι δουλική, καὶ ἀκολούθως μεμπτή. Καλλίστη δὲ ἐλπίς καὶ ἀρετὴ θεολογικὴ εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν ἐλπίζομεν βεβαίως τὴν μέλλουσαν μακαριότητα, πράττομεν δὲ τὴν ἀρετὴν ἀγαπῶντες αὐτήν, ὡς σύμφωνον μὲ τὴν λογικὴν μας φύσιν καὶ εὐάρεστον εἰς τὸν Θεόν.